

ยุทธศาสตร์พระพรตศาสนา กับการพัฒนาประเทศไทย

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาประเทศไทย

ยุทธศาสตร์กระทรวงสาธารณสุข กับการพัฒนาประเทศไทย

ศ.นพ. ปารวาศ วัฒนี เรืองน

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๖๖ จำนวน ๓๐,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๒๕ บาท

ชื่อยุทธศาสตร์การดูแลสุขภาพของประเทศไทย
ปารวาศ วัฒนี

ยุทธศาสตร์กระทรวงสาธารณสุขกับการพัฒนาประเทศไทย...

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโคมลีสมีทอง, ๒๕๖๖.

๒๕ หน้า

๑. กระทรวงสาธารณสุข. ๑. ชื่อเรื่อง.

๒๕๖๖.๒๕๖๖๒๕๖๖

ISBN ๙๗๘๖-๙๗๖๖๖-๙๗๖๖-๙๗๖๖

บรรณาธิการบริหาร ฐิติมา คุณศิริวัฒนภ
กองบรรณาธิการ สมพร สมบูรณ์ศิริพันธ์ุ สุพรรณ รุ่งเรืองสุวรรณ
สารคดี อภการดี งามช่า ปะโรน คณาบุริรักษ์ ชิมเดชพงศ์ มลลดา
ปัทมณี ปวีณี ชาตินิง
แบบปก เซาร์ อิศารเรืองธนิษฐ์
รูปเล่ม บุศรินทร์ อิศกุลศรี

สำนักงานพิมพ์มูลนิธิโคมลีสมีทอง

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ อ.พระนคร กทม. ๑๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๖๖๒-๖๙๙๙๙, ๐-๒๖๖๒-๖๙๙๙๙, ๐-๒๖๖๒-๘๕๕๕๕ โทรสาร

๐-๒๖๖๔-๙-๙๙๙๙๙ E-mail : komolisi@komol.org ชื่อเว็บไซต์

book.komol.org • สำนักพิมพ์ชื่อ มูลนิธิโคมลีสมีทอง จำกัด

โทรศัพท์ ๐-๒๖๖๔-๖๖๖๐-๑ • ชื่อจำหน่ายโดย มูลนิธิโคมลีสมีทอง จำกัด

โทรศัพท์ ๐-๒๖๖๔-๖๕๖๖-๙

www.komol.org

พุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาประเทศไทย

ส.นพ. ประเวศ วะสี

จัดพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย

เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและวิมสุขภาพ (สสว.)

มูลนิธิสื่อสร้างสวรรค์

มูลนิธิสกลศรี-สฤณีวงศ์

กระทรวงศึกษาธิการ ออกใบอนุญาตให้ เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๖๔
 เลขที่อนุญาตที่ ๓ ๒๕๖๔๒๕๖๔
 กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๖๖
 เลขที่อนุญาตที่ ๒๖๖

คณะกรรมการ

นายสีหภูมิ อรรถสิทธิ์
 นายปวิธ นิยมการณ์

ประธานกรรมการก่อตั้ง (เดิมก่อตั้งจากการม
 ระดมประชาชนกรรมการก่อตั้ง (เดิมก่อตั้งการรวม)

๑. นายอุดม เวียงสุดี	ประธานกิตติมศักดิ์
๒. นายสุทธิพงษ์ ศิวรักษ์	ประธานกรรมการ
๓. นายชาญวิทย์ อ่วมสุดี	กรรมการบริหารผู้จัด
๔. นายเฉลิม ทอสีไพฑูริ์	กรรมการที่ปรึกษาอาวุโส
๕. นายสรวรรณา ไชยพิชิตกุล	กรรมการผู้จัดการ
๖. นายสวาทวิมา อุดมวิวัฒน์	กรรมการผู้ช่วยผู้จัดการ
๗. พงษ์ไพฑูริ์ โสภโณ	กรรมการ
๘. นายกรุณา กุศลชัย	กรรมการ
๙. นายเกษมสันต์ โสภกุล	กรรมการ
๑๐. พจนนวิศ ชัยสุจร	กรรมการ
๑๑. นายสมพงษ์ปัญญา พงษ์พาณิชย์	กรรมการ
๑๒. นายประจวบ สุปรีดิ์	กรรมการ
๑๓. นายสมพงษ์ประจักษ์ ภาคประชา	กรรมการ
๑๔. นายสมพงษ์ประจักษ์ วชิ	กรรมการ
๑๕. นายศิปาก อภิธอ	กรรมการ
๑๖. นายสรวรรณีย์ อุดมประจักษ์	กรรมการ
๑๗. นายสวาทวิมา อ่วมวิวัฒน์	กรรมการ
๑๘. นายสุวิธ อุดมเกษม	กรรมการ
๑๙. นายศิปาก อุดมวิวัฒน์	กรรมการ
๒๐. นายสีวิวัฒน์ ศรีวิชัยพันธ์	กรรมการบริหาร

มูลนิธิโกลบอลซีพของ จิตต์วิวัฒน์เมื่อปี ๒๕๖๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อการระดมเงินช่วยเหลือ
 สนับสนุนให้บุคคลมีความเห็นชอบเพื่อสังคม มีจุดประสงค์ เป็นผู้นำในทางที่ถูกต้อง
 ตามแบบอย่างของมูลนิธิซีพของ ผู้จัดตั้งเมื่อปี ๒๕๖๔ ขณะผู้จัดตั้ง
 เป็นครูผู้ให้เงินช่วยเหลือ

สารบัญ

	หน้า
ประเทศไทยที่ร่มเย็นเป็นสุข	๓
มีจิตพัฒนา กับ สันมาพัฒนา	๕
สังคมสมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์	๑๐
ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย	๑๕
๑. การสร้างความมุ่งมั่นร่วมกัน	๑๖
๒. ส่งเสริมวิธีคิดแบบพุทธ	๑๗
๓. ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการ	๒๔
๔. ส่งเสริมวิปัสสนากรรมฐาน	๒๗
๕. ส่งเสริมการฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัว แบบต่างๆ	๒๘
๖. ยุทธศาสตร์ทศัวัชพระอรหันต์	๓๒
๗. การวิจัยและพัฒนาระบบพระพุทธศาสนา	๓๖
ปัจฉิมกถา	๕๑

พุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา
กับการพัฒนาประเทศไทย

๑. ประเทศไทยที่ร่วมเย็นเป็นสุข

พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์ ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของชาติ ซึ่งถือเป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่ายิ่ง โจทย์ก็คือคนไทยจะสามารถใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือให้เกิดความร่วมมือเป็นสุขได้อย่างไร ในสังคมสมัยใหม่ เราคงไม่สามารถดึงสังคมไปเป็นสังคมสมัยเก่าได้ เราอยู่ท่ามกลางกระแสโลกที่หมุนแรงและเร็ว สลับซับซ้อนและโกลาหล (chaos)

ความผันแปร การเสียดสมจุด และสภาวะวิกฤต
ย่อมเกิดได้อย่างง่ายดาย ถ้าประเทศไทยโดยรวม
ขาดปัญญาที่จะบูรณาการตัวเองและที่จะเผชิญ
กับแรงกระแทกที่มาจากภายนอก ในการนี้การ
คิดและทำแบบแยกส่วนจะทำให้เสียดสมจุด และ
วิกฤตได้ง่าย ในการพัฒนาแม้เราจะต้องใช้เส้น
ทางหลายเส้นเป็นพหุมรรคา เพื่อป้องกันการ
สะดุดหรือติดตันอยู่ในเส้นใดเส้นหนึ่งก็จริง แต่
พหุมรรคานั้นควรรวมลงในมัชฌิมาปฏิปทาและ
การพัฒนาอย่างบูรณาการ พุทธศาสนามีความ
เป็นเอกในมัชฌิมาปฏิปทาและบูรณาการ พระ-
พุทธศาสนาก็เป็นสมบัติของประเทศไทยอยู่แล้ว
แม้จะพร่องไปแต่ก็ยังฝังตัวอยู่ ง่ายที่จะนึกถึง
และสื่อสารให้นึกถึง น่าจะถึงคราวที่สังคมไทยจะ
ต้องเจียรระไนวัชณะอันฝังอยู่ในโคลนตมแห่งวัตถุ
นิยมวิสัย ขึ้นมาใช้เพื่อสร้างความเจริญอย่าง

แท้จริงให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข สมกับที่พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์ และประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของชาติ

๒. มิจฉาพัฒนากับสัมมาพัฒนา

การจะบรรลุความอยู่เย็นเป็นสุขได้ จะต้องมีความถูกต้องทุกๆ ประการ ถ้าการพัฒนาไม่ถูกต้อง หรือเป็นมิจฉาพัฒนาก็จะนำไปสู่การอยู่ร้อนนอนทุกข์ เรื่องการพัฒนานี้จึงต้องช่วยกันดูให้ดี ๆ สักแต่พูดว่าพัฒนาๆ เฉยๆ ไม่ได้ เพราะจะหลุดเข้าไปสู่มิจฉาพัฒนาได้ง่ายๆ เพราะทั้งโลกเต็มไปด้วยอวิชชาทำให้พลาดเข้าไปในโมหภูมิได้ง่ายๆ ลองกลับไปอ่านพระราชนิพนธ์เรื่อง พระมหาชนก หลายๆ เทียบแล้วก็จะเข้าใจ ในพระมหาชนกจะเห็นได้ว่า มิจฉาพัฒนากับสัมมาพัฒนา

เป็นอย่างไร ซึ่งจะสรุปได้ย่อหน้าพอเข้าใจดังนี้

๑. เวื่อสำที่พระมหาชนกกับพ่อค้า ๗๐๐ คน
นั่งไปนั้น มุ่งจะไปสุวรรณภูมิเพื่อแสวงหาความ
ร่ำรวย เรียกว่า ชับเคลื่อนด้วยความโลภ เมื่อ
ออกสู่ทะเลใหญ่คลื่นลมแรง เวื่อจึงอัปปางลง

๒. พ่อค้า ๗๐๐ คน อ้อนวอนให้เทวดาช่วย
(ไม่คิดพึ่งตนเอง) แล้วตายหมด พระมหาชนกไม่
อ้อนวอนเทวดา ทาน้ำมันตัวเองจะได้ลอยตัวได้
ทน เตรียมกระโดดให้ไกล จะได้ไม่ถูกเวื่อที่กำลัง
จมสุดให้จมไปด้วย ตรงนี้คือ การพึ่งตนเอง

๓. พระมหาชนกมองไม่เห็นฝั่ง ก็ยังว่ายอยู่
ไม่ยอมหยุด ตรงนี้คือ ความเพียรอันบริสุทธิ์ คน
ส่วนใหญ่เมื่อมองไม่เห็นความหวังก็หยุดเสีย ไม่
ยอมทำอะไร เมื่อหยุดเสียแล้วก็มีแต่ตาย เสร็จ
แล้วมีเทวดามาช่วย เทวดามาช่วยหมายถึงความ

มหัศจรรย์เกิดขึ้นได้โดยไม่คาดหมาย ภาษาสมัยใหม่จากทฤษฎีความซับซ้อน เขาเรียกว่า "การอุบัติเกิด" (Emergence) ซึ่งหมายถึงว่า ถ้าทำเหตุปัจจัยให้ถึงพร้อม สิ่งดีๆ จะเกิดขึ้นได้เหนือความคาดหมายและเกิดขึ้นทันทีทันใด

อย่างประเทศไทยไม่มีใครคาดหมายว่าจะเกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้ แต่ถ้าช่วยกันทำสิ่งที่ถูกต้อง ความมหัศจรรย์เกิดขึ้นได้อย่างทันทีทันใด

๔. ที่เมืองมิดิตา คนทั้งหลายตั้งแต่มหาอุปราชา จนถึงคนเลี้ยงม้า โดยเฉพาะพวกอำมาตย์ล้วนตกอยู่ใน โมหภูมิ โมหภูมิ คือ ภูมิที่โง่เขลาไม่รู้ว่าจะอะไรคืออะไรไม่ดี ทำให้เกิดการพัฒนามึคๆ เกิดสภาพ เมืองอวิชชา มีความชั่วช้าต่างๆ เต็มไปหมด

๕. มีเรื่องอวิชชาอย่างหนึ่ง คือ คนอยากกินมะม่วง แล้วเลยโค่นต้นมะม่วงมากินกัน ได้แก่

การทำลายทรัพย์สินเอามากินมาใช้กันเสียหมด
อีกหน่อยก็ไม่มีอะไรจะกิน แทนที่จะ *อนุวัรักษ์* และ
เพิ่มทุนทรัพย์สินรวมชาติ จะได้มีกินมีใช้อย่าง
ยั่งยืน

๖. มีการกล่าวถึง *มหาวิชาลัย* วิชาเป็น
คำทางพุทธศาสนา หมายถึงปัญญา ต่างจากวิชา
และวิทยาซึ่งหมายถึงความรู้ ความรู้หมายถึงรู้
เป็นเรื่อยๆ แต่ปัญญาหมายถึงรู้ทั้งหมด รวมทั้ง
รู้ตัวเองด้วย เมื่อรู้ทั้งหมดและรู้ตัวเองด้วยก็
สามารถจัดการความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับผู้อื่น
และสิ่งอื่นด้วย ตรงนี้คือศีลธรรมจริยธรรม ใน
ปัญญาจึงมีศีลธรรมอยู่ด้วยเสมอ แต่ความรู้
ไม่แน่ว่ามี ส่วนใหญ่ไม่มี มหาวิชาลัยจึงไม่
สามารถป้องกันไม่ให้คนทั้งหมดตกเข้าไปอยู่ใน
โมหภูมิได้ แต่มหาวิชาลัยคือการศึกษาที่ทำให้
เกิดปัญญาเพื่อไปพ้นโมหภูมิ

จากพระราชนิพนธ์พระมหาชนกจะเห็นได้ชัดเจนว่า มิจณาพัฒนาคืออะไร สัมมาพัฒนาคืออะไร โลกขณะนี้ขับเคลื่อนด้วยโลกาภิวัตน์ที่เอาเงินเป็นใหญ่ จึงนำไปสู่วิกฤตการณ์ทั่วโลก นักปราชญ์ฝรั่งก็พูดกันว่าอารยธรรมตะวันตก ซึ่งเป็นอารยธรรมวัตถุนิยมบริโภคนิยมจะนำโลกทั้งโลกเข้าไปสู่สภาวะวิกฤต ประเทศไทยจะเกิดความวุ่นเหินเป็นสุขได้ต้องเข้าใจโมหภูมิและมิจณาพัฒนา แล้วหันกลับไปหาวิชาหรือปัญญาและสัมมาพัฒนา

ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีพระมหาชนกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นปรัชญาการพัฒนาที่ลึกซึ้ง เป็นสัมมาทิฏฐิและสัมมาพัฒนา อาจกล่าวได้ว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

การพัฒนาไปสู่ความร่วมเย็นเป็นสุขจึงต้องอาศัยการมีสัมมาทิฏฐิและสัมมาพัฒนา

๓. สังคมสมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์

ศาสนาใหญ่ ๆ เกิดขึ้นประมาณ ๒ - ๓ พันปีก่อน เราไม่อาจและไม่ควรตั้งสังคมไปเป็นสังคมสมัยเก่า แต่ความเป็นสมัยใหม่ควรจะเป็นสมัยใหม่อย่างมีปัญญา ไม่ควรจะเป็นสมัยใหม่อย่างโง่เขลาและเข้าไปสู่การทำลาย ศาสนาเป็นภูมิปัญญาใหญ่ของมนุษย์ในการเข้าถึงความดีสูงสุด

มนุษย์เป็นสัตว์ สัตว์ย่อมมีความเห็นแก่ตัว และมีการแย่งชิงกัน ทำร้ายกัน ช่างกัน เป็นธรรมชาติอย่างสัตว์ แต่ศาสนาสอนให้ทำดีและมีวิธีการเข้าถึงความดีสูงสุด ซึ่งเข้าถึงได้จริง ศาสนาสอนว่า ความดี คือ

- การไม่ทำบาปทั้งปวง
- การทำดีให้ถึงพร้อม
- การทำจิตให้บริสุทธิ์

ไม่มีศาสนาไหนเลยที่สอนว่าจงไปยุ่งชิงผู้อื่น หรือจงทำกำไรสูงสุด มีแต่สอนตรงข้ามว่า จงรักผู้อื่น จงมีการเอื้อเฟื้อแบ่งปัน จงอย่าเบียดเบียนผู้อื่น จงลดกิเลสค้นหา ศาสนามีวิธีการปฏิบัติที่สามารถลดความเห็นแก่ตัวจนหมดกิเลสค้นหา โดยสิ้นเชิงก็ได้ มนุษย์สามารถมีความดีได้ถึงขนาดนั้น คือ

- แบ่งปันผู้อื่น = ทาน
- ไม่เบียดเบียนกัน = ศีล
- ลดความเห็นแก่ตัว = ภาวนา

แก่นของทุกศาสนาคือ ทาน ศีล ภาวนา

ศาสนาต่างจากศีลธรรมธรรมดา คือ มีใด-
กุตตรธรรม หรือธรรมที่ไปพ้นมิติทางวัตถุ หรือที่
เรียกว่ามิติทางจิตวิญญาณ (spiritual) คือการที่
จิตหลุดจากความคับแคบในตัวเอง ไปสู่ความ
จริงตามธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ หรือบรรลุถึงความ
มีจิตใหญ่ ทำให้มีอิสรภาพ ประสบความงาม เกิด
มิตรภาพอันไพศาล และมีความสุขอย่างยั่งยืน

ความสุขจากการที่จิตเข้าถึงความดีเป็นสุข
สูงสุด ที่เรียกกันว่า ความสุขทางจิตวิญญาณ
(spiritual happiness) ซึ่งจะรู้ได้จากการเคยมี
ประสบการณ์ด้วยตัวเองเท่านั้น ไม่อาจอธิบายให้
เข้าใจได้ด้วยภาษาใดๆ วัตถุให้ความสุขได้ในช่วง
ที่ทำให้พ้นจากความบีบคั้นจากความขาดแคลน
เท่านั้น การมีมากขึ้นๆ ไม่สามารถเข้าถึงความ
สุขที่แท้จริงได้ มักเกิดตรงข้าม คือ ความโลภน่า

ทุกข์มาให้

มนุษย์ขาดความดีไม่ได้ ความดีทำให้เกิดความสมบูรณ์ในตัวเอง เมื่อมนุษย์มีแต่มิติทางวัตถุ แต่ขาดมิติทางเบื้องสูงของจิตใจก็ทำให้ขาดความสมบูรณ์ รู้สึกว่าชีวิตไม่เต็ม ต้องไปหาอะไรมาเติม เช่น ยาเสพติด ความฟุ่มเฟือย ความรุนแรง อันเป็นพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่สัมพันธ์กับอารยธรรมวัตถุนิยม

ในประเทศตะวันตกขณะนี้ จากความอึดตัวของวัตถุนิยมและการพบด้วยตัวเองว่าวัตถุไม่สามารถให้ความหมายที่ลึกซึ้งแก่ชีวิตและให้ความสุขที่แท้จริง จึงกำลังเกิดคลื่นความสนใจในเรื่องจิตใจในระดับสูงมากขึ้น จะเรียกว่าศาสนาหรือไม่ก็ตาม

ประเทศไทยยังมีคนที่อยากจนขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต แต่ในการแก้ไขความ

ยากจน ไม่ควรจะพัฒนาทางวัตถุหรือเรื่องเงินๆ
ทองๆเท่านั้น เพราะจะหลุดไปเป็นสังคมวัตถุนิยม
บริโภคนิยมสุดโต่งแบบที่เกิดขึ้นกับสังคมตะวัน
ตกมาแล้ว ควรจะนำศาสนธรรมเข้ามาสู่การ
พัฒนา เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ระหว่าง
มนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
และการพัฒนาจิตใจให้ลดความเห็นแก่ตัวลงไป
ให้มากที่สุด ซึ่งจะทำให้คนทั้งหลายได้พบความ
สุขอย่างแท้จริง และยังส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน
ด้วยสันติ

โดยที่เรื่องการพัฒนาจิตใจให้เข้าถึงความดีสูง
สุดมีแต่ในมนุษย์เท่านั้น สัตว์ไม่มี ความเป็น
มนุษย์คือความเป็นผู้มีจิตใจสูง สังคมสมัยใหม่ที่
มีความเป็นมนุษย์สูงจึงอาจเรียกว่าเป็นสังคม
สมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนา ประเทศไทย

ที่กล่าวเฉพาะพุทธศาสนาไม่ได้แปลว่าไม่
เคารพศาสนาอื่น ท่านอาจารย์พุทธทาสมอบ
มรดกไว้ให้ ๓ ข้อ คือ

๑. ขอให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึง
หัวใจของศาสนาของตนๆ
๒. ขอให้มีความร่วมมือกันระหว่างศาสนา
๓. ขอให้ช่วยให้มนุษยย์ถอนตัวจากวัตถุนิยม

หัวใจของศาสนา คือ โลกุตตรธรรมหรือ
ธรรมชาติที่อยู่เหนือโลกทางวัตถุ การถอนตัว
จากวัตถุนิยมก็คือการเข้าสู่ภาวะทางจิตใจที่สูง
กว่าโลกทางวัตถุ

หลักการทั้ง ๓ ข้อนี้ ศวรที่ศาสนิกของทุก
ศาสนาจะนำไปใช้

ที่กล่าวเฉพาะพุทธศาสนาในที่นี้ เนื่องจาก
เป็นพื้นฐานของสังคมไทย แต่เป็นไปโดยนัยที่
คำนึงถึงความร่วมมือกันระหว่างศาสนาด้วย

ถ้าจะมียุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการ
พัฒนาประเทศไทย แล้วขอเสนอดังนี้

๑. การสร้างความมุ่งมั่นร่วมกัน

การจะทำอะไรให้มีพลัง ต้องสร้างความมุ่งมั่น
ร่วมกันทั้งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนา

แห่งชาติ และกรมการศาสนา ควรจะร่วมกับ
ประชาชนชาวพุทธรณรงค์ในการสร้างความมั่ง
มั่นร่วมกันในการนำศาสนธรรมในพระพุทธ
ศาสนามาใช้ในการพัฒนาประเทศ ต้องทำการ
สื่อสารโดยสื่อทุกประเภทและจัดการประชุมใน
รูปต่างๆ ให้ผู้คนได้มาระดมความคิดกัน ใน
การสื่อสารต้องอาศัยศิลปินและนักครีเอทีฟ ที่
สามารถสื่อเข้าถึงจิตใจของผู้คน ควรมีนวนิยาย
บทละคร ภาพยนตร์ ที่เข้าถึงสังคมทั้งประเทศ ที่
จะมีความมุ่งมั่นร่วมกันในเรื่องพระพุทธศาสนา
กับการพัฒนาประเทศ ต้องทำโดยสุภาพ และงาม
ไม่ควรจะทำโดยลักษณะการใช้ความก้าวร้าวกดดัน
ซึ่งจะทำให้คนปฏิเสธมากขึ้น

๒. ส่งเสริมวิธีคิดแบบพุทธ

โดยมากจะนำเอาเฉพาะเนื้อหาในพระไตรปิฎกมาพูดมาสอนกัน แต่ถ้าสังเกตดูให้ดี วิธีคิดหรือวิธีคิดในพุทธธรรมไม่เหมือนกับวิธีคิดที่มีกันอยู่ทั่วไปในโลก วิธีคิดที่มีอยู่ทั่วไปเป็น การคิดแบบตายตัว แยกส่วน และ สุดโต่ง หรือคิดแบบดิจิทัล คือ ถ้าไม่ 0 ก็เป็น 1 ถ้าเป็น 1 ก็ไม่ใช่ 0 การที่ประธานาธิบดีบุชพูดว่า "ถ้าคุณไม่ใช่พวกเรา คุณก็เป็นพวกผู้ก่อการร้าย" เป็นตัวอย่างที่ดีของการคิดแบบนี้ คือไม่เหลือที่ไว้สำหรับความเป็นกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา

เมื่อผมเป็นประธานคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย มีนักข่าวถามผมว่า "อาจารย์ท้อใจไหม" ผมตอบว่า "ไม่" เขาก็ถามซ้ำว่า "จ้ะ" อาจารย์ก็เสริมไปด้วยความหวังดี" ผมตอบว่า

“เปล่า” เขาก็งง เพราะเขาคุ่นเคยอยู่กับว่าถ้าไม่
ใช้อย่างนี้ก็ต้องเป็นอย่างโน้น ถ้าเป็นอย่างโน้นก็
ต้องไม่ใช้อย่างนี้ ส่วนคนนั้นคิดว่ามันก็เป็นไป
ตามเหตุปัจจัย ตรงนี้เรียกว่า คิดแบบมัชฌิมา
ปฏิปทา

การคิดแบบแยกส่วนเป็นปัญหาที่ร้ายแรงของ
มนุษย์

- เพราะไม่ตรงต่อธรรมชาติความจริง ซึ่ง
เชื่อมโยงและเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย
- เพราะจะเกิดการ “เสื่อมปลาย” ของบริบท
ทั้งหมดซึ่งใหญ่โตและหลากหลายให้เรียวเป็น
“ส่วนสุด” ที่ไม่มีทางไป คือติดตัน นอกจาก
ปะทะกันหรือแตกหัก
- เพราะฉะนั้นจึงนำไปสู่การแยกขั้ว แยก
ข้าง เป็นของเขาของเรา แล้วเข้าไปสู่ความขัดแย้ง

และความรุนแรง

- เพราะคิดแบบแยกส่วน จึงคิดแยกตัวเราจากคนอื่น และจากธรรมชาติแวดล้อม ยึดมั่นในตัวตน เอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง หรือเห็นแก่ตัว ก่อความเดือดร้อนให้ตัวเองและผู้อื่น

- เพราะการคิดที่ไม่ตรงต่อธรรมชาติความเป็นจริง จึงเข้าไปติดอยู่ในความคับแคบในตัวเอง ถูกบีบคั้น หรือเกิดความทุกข์ เป็นวิธีคิดที่นำไปสู่ความทุกข์

- เพราะการคิดแบบนี้ทำให้ติดขัดทางปัญญา การคิดแยกขั้วเป็นบวกเป็นลบก็เปรียบประดุจอนุภาคโปรตอนที่มีประจุเป็นบวก และอิเล็กตรอนซึ่งมีประจุเป็นลบ ซึ่งไม่สามารถเคลื่อนไปได้ไกล จะถูกประจุตรงข้ามจับไว้ ส่วนนิวตรอนซึ่งเป็นกลางสามารถทะลุทะลวงไปได้โดยไม่ติดขัด การคิดแบบเป็นกลางจะสามารถทะลุทะลวงทาง

ปัญญาไปสู่ความจริงทั้งหมดได้ เป็นต้น

การคิดและทำอะไรแบบแยกส่วนจะนำไปสู่การเสียดสภาวะสมคุดและเกิดสภาวะ विकฤตเสมอ เช่น การพัฒนาเฉพาะเศรษฐกิจก็จะกระทบจิตใจครอบครัว ชุมชน สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมจนเสียดสมคุดและ विकฤต

การคิดแบบเป็นกลางหรือมีชัณณิมาปฏิปทานั้น ไม่ใช่อยู่ตรงกลางระหว่างดีกับชั่ว หรือมากกับน้อย หรือต่ำกับชาว อะไแบบนั้ เพราะนั้ก็เป็น การตายตัว การคิดแบบเป็นกลางเกิดจากการสังเกตรวมชาติ และพบอย่างนี้

• สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นอนิจจัง คือล้วนเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรอยู่ในภาวะสถิตเป็นนิจ (นิจจัง) ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

- การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยที่
หมุนเนื่องไม่ขาดตอน

- ทุกอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัย เรียกว่า
อิทัปปัจจยตา ไม่มีอะไรมีหรือไม่มี โดยตัวเป็น
เอกเทศ

- เมื่อทุกอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัยจึงไม่
มีตัวตน (อนัตตา) เป็นเอกเทศ

- การยึดมั่นว่ามีความตายตัว (นิจจัง) มีตัว
ตน (อัตตา) จึงนำไปสู่ความขัดแย้งกับความเป็น
จริง ความขัดแย้งทำให้เกิดความบีบคั้น หรือ
ทุกข์ตา

- ที่ทางพุทธพูดถึงลักษณะ ๓ อย่าง หรือ
ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะอาศัย
การคิดแบบอิทัปปัจจยตา หรือความเป็นกระแส
ของเหตุปัจจัย ดังที่กล่าวมาฉะนี้

- การคิดแบบอิทัปปัจจยตา^๑นี้คือ การคิดแบบเป็นกลางตามธรรมชาติหรือมัชฌิมาปฏิบัติ การคิดแบบนี้ทำให้เกิดอิสรภาพ หรือการเคลื่อนไหวไหลเลื่อนอย่างอิสระ (free flow) ไม่ถูกบีบคั้นจากความขัดแย้งระหว่างตัวเรากับความเป็นจริง เมื่อไม่ถูกบีบคั้นก็มีความสุข

- การคิดแบบเป็นกลางจึงทำให้เกิดอิสรภาพ และความสุข เพราะสอดคล้องกับธรรมชาติและกฎของธรรมชาติ

คนโดยทั่วไปจะคิดแบบสายตัว แยกส่วน และสุดโต่ง จึงเข้าไปสู่ความขัดแย้ง ความบีบคั้น ความทุกข์ และความรุนแรง ไม่สามารถบรรลุความจริงตามธรรมชาติ

วิธีคิดแบบพุทธ จึงเป็นวิธีแก้ปัญญา อิสรภาพ และความสุข

ชาวพุทธหรือผู้ที่สนใจพุทธศาสนา ควรพยายามทำความเข้าใจวิถีคิดแบบพุทธ จะทำให้บรรลุความจริงตามธรรมชาติ ความงาม มิตรภาพอันไพศาล อีสรภาพ และความสุขอันยิ่ง

โดยที่เรื่องนี้ยังเป็นเรื่องยากสำหรับคนทั่วไป ที่คิดแบบตายตัว แยกส่วน และสุดโต่งเสียจนเคยชิน ควรมีกลุ่มผู้สนใจวิถีคิดแบบพุทธพยายามทำความเข้าใจ และอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจวิถีคิดแบบพุทธให้แพร่หลายขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อสันติภาพและความสุขสวัสดิ์

๓. ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการ

ปัจจุบันมีความตระหนักมากขึ้นว่า การพัฒนาไม่ควรแยกเป็นส่วนๆ เช่น พัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ควรพัฒนาอย่างเชื่อม

โยงทุกส่วนเข้ามาหากัน เช่น เศรษฐกิจ-จิตใจ-สังคม-วัฒนธรรม-สิ่งแวดล้อม-สุขภาพ เป็นบูรณาการ เมื่อมีการเชื่อมโยงบูรณาการกันอย่างถูกต้องก็จะเกิดความสุขและความยั่งยืน ในความเป็นบูรณาการจิตใจจะขึ้นสูงมาก จะมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการลดละความเห็นแก่ตัวและเกิดความสุขประดุจบรรณนิพพาน เป็นสังคมนิพพาน ศาสนาจึงเป็นแกนกลางของบูรณาการ ขาดศาสนธรรมก็บูรณาการไม่ได้

ฉะนั้นศาสนาจึงควรบูรณาการกับการพัฒนาทุกเรื่อง เช่น ศาสนากับการเมือง ศาสนากับการศึกษา ศาสนากับการสื่อสาร ศาสนากับธุรกิจ เป็นต้น ที่เป็นรูปธรรมและเห็นได้ชัด คือ ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการ โดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง

พื้นที่หมายถึงชุมชน ท้องถิ่น จังหวัด ซึ่ง
ขณะนี้กำลังมีการพัฒนาอย่างบูรณาการเกิดมาก
ขึ้นเรื่อยๆ พระสงฆ์ร่วมส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่ง
แวดล้อม การรวมตัวช่วยเหลือกัน การตั้งกอง
ทุนสัจจะออมทรัพย์ การป้องกันลดละยาเสพติด
การช่วยเหลือคนคิดเชื่อเฮฮาโอวีและผู้ป่วยโรคเอดส์
การใช้วัดเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือ
ของสถานีวิทย์ชุมชน เป็นต้น การที่พระสงฆ์
เข้าไปมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการพัฒนาอย่าง
บูรณาการในชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญยิ่งนัก
ทำให้ได้สัมผัสทุกข์จริงๆ ของคนปัจจุบัน และ
การปฏิบัติที่จะออกจากทุกข์เป็นการประดุจดัง
พุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน และเมื่อชาวบ้านมี
ชีวิตที่ดีขึ้นก็ยิ่งเพิ่มศรัทธาในพระพุทธศาสนา
มากขึ้น ทั้งพระและฆราวาสต่างพัฒนาไปด้วย
กันตามแนวแห่งศีล สมาธิ ปัญญา ภาวปฏิบัติ

ในพื้นที่ที่จะเห็นบทบาทของศาสนากับการพัฒนา
พัฒนาง่ายกว่าในส่วนกลางข้างบน ควรจะมีการ
วิจัยว่ากำลังมีเรื่องอะไรที่ดีๆ เกิดขึ้นข้างล่างบ้าง
ทั้งโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์และมหาวิทยาลัยฆราวาส
แล้วนำข้อค้นพบมาสื่อสารเผยแพร่ เป็นการ
สนับสนุนกระบวนการศาสนากับการพัฒนาอย่าง
บูรณาการให้ขยายตัวมากขึ้นสืบไป

๔. ส่งเสริมวิปัสสนากรรมฐาน

ขณะนี้มีแนวโน้มที่มีความสนใจปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐานกันมากขึ้นทั้งในประเทศและ
ต่างประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี เพราะในโลก
ปัจจุบันเต็มไปด้วยความเครียด พหุติกรรมเบื่อง
เบน ความรุนแรง และโรคภัยไข้เจ็บที่มาจาก
ความเครียด การเวียนวิชาอย่างเคี้ยวโดยไม่ไป

ฝึกจิตไม่สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นในคนสมัยใหม่ได้หรือกลับทำให้เลวร้ายยิ่งขึ้น วิปัสสนากรรมฐานช่วยให้บรรลุดุริสราภาพ สุขภาพดี การมีสุขภาพดี มีการเรียนรู้ที่ดีและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ วิปัสสนากรรมฐานจึงขาดไม่ได้สำหรับคนสมัยใหม่ คอไปคนไม่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะกลายเป็นคนเซย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและกรมการศาสนาควรจะทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ให้วิปัสสนากรรมฐานอยู่ในวิถีชีวิตของคนทั้งหมด

๕. ส่งเสริมการฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัวแบบต่างๆ

ในอารยธรรมวัตถุนิยมบริโภคนิยมในปัจจุบันที่ขับเคลื่อนด้วยโลกจวิต ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ได้เพิ่มขึ้นอย่างสุดๆ ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งในครอบครัวและในสถานที่ทำงาน ในองค์กรต่างๆ การทำงานร่วมกันไม่ราบรื่น เต็มไปด้วยความขัดแย้ง เพราะความมี "ตัวกู-ของกู" ขึ้นสูง จึงเกิดแนวโน้มอย่างใหม่ขึ้นมาอย่างหนึ่ง คือ การฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัวแบบต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี เช่น "โรงเรียนผู้นำ" ที่กาญจนบุรี มีคนไปเข้าฝึกอบรมหลายหมื่นคนแล้ว ที่โรงเรียนนี้มีปรัชญาว่า คนจะเป็นผู้นำต้องลดความเห็นแก่ตัวเพื่อรับใช้ผู้อื่น

อ.ก.ส. ได้ส่งผู้จัดการสาขาทุกคนไปอยู่บ้านชาวบ้าน ทดลองทำงานร่วมกับชาวบ้าน การได้

สัมผัสชีวิตของคน แบบที่เรียกว่า เอาหัวใจกับหัวใจมาเชื่อมกัน จะเกิดความดีความงามทุกครั้งไป มนุษย์ในสมัยใหม่ล้วนเติบโตขึ้นมาโดยเอา "เทคนิค" เป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอา "คน" เป็นตัวตั้ง หัวใจจึงแห้งแล้ง และติดขัดในกาการทำงานต่างๆ เมื่อได้สัมผัสความเป็นมนุษย์ ความเป็นมนุษย์ในตัวจึงถูกปลุกให้ตื่น เกิดความสุข และความเข้าใจในชีวิตเพื่อนมนุษย์มากขึ้น มนุษย์มีกิเลสก็จริงแต่ไม่ใช่ธรรมชาติด้านเดียว มนุษย์มีธรรมชาติของความดีอยู่ในตัวด้วย ดังที่บางท่านใช้คำว่า มีธรรมชาติของพุทธะอยู่ในตัว สังคมสมัยใหม่ที่ไหลดล่นไปในโลกของวัตถุ ชาติแห่งความเป็นพุทธะในตัวมนุษย์ถูกกลบฝังลึกลงไป แต่ก็ขุดคุ้ยให้โผล่ขึ้นมาได้ในสภาพที่เหมาะสม

ในสมัยใหม่ การสอนแบบห้ามโน่นห้ามนี่อย่างที่ทำในครั้งโบราณได้ผลน้อยเต็มที่ หรือ

กลับยิ่งทำให้อยากทำ เพราะสังคมเปลี่ยนไป
ความรู้สึกนึกคิดของผู้คนก็เปลี่ยนไป แต่ไม่ได้
แปลว่าหมดหวัง ด้วยการจัดประสบการณ์ใหม่ๆ ที่
เหมาะสม มนุษย์ลดความเห็นแก่ตัว มีชีวิตใหม่-
หัวใจใหม่ได้

ควรที่องค์กรทางสังคมทั้งหมด ไม่ว่าจะ
เป็นพระหรือฆราวาส การศึกษาหรือธุรกิจ ทาง
ราชการหรือเอกชน พวกกันศึกษาวิจัยให้มากกว่ามี
การจัดประสบการณ์ใหม่ๆ อะไรบ้าง ที่ช่วยให้
มนุษย์ได้ค้นพบตัวเองและเข้าใจเพื่อนมนุษย์และ
ธรรมชาติ ลดการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางลง มี
ความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และต่อธรรม-
ชาติทั้งหมด นำไปสู่อิสรภาพและความสุขอัน
ประณีต และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและสร้าง
สรรค์

พุทธศาสตร์นี้สำคัญยิ่ง เพราะเป็นพุทธศาสตร์เปิดก่อนวัดกรรมอย่างหลากหลาย ไม่ติดกรอบของสถาบันและความเคยชินเก่าๆที่อ่อนล้า กระบวนการใหม่ๆ อันหลากหลายที่นำไปสู่การลดการยึดตัวตนเป็นศูนย์กลาง จะให้พลังธรรมชาติขนาดใหญ่ในสังคม ซึ่งจะมาช่วยให้สถาบันทางพระพุทธศาสนาฟื้นฟูบูรณะขึ้น

๖. พุทธศาสตร์พลังพระอรหันต์

ถ้าประเทศไทยมีพระอรหันต์มากๆ จะเป็นพลังแห่งความร่วมมือเป็นสุขทั้งของไทยและของโลก จะเป็นพลังที่จุดการพระศาสนาไปสู่ความถูกต้อง การพระพุทธศาสนาอ่อนแอมากเพราะขาดพลังพระอรหันต์ ทั้งฝ่ายการปกครองบ้าน

เมืองและคณะสงฆ์ไม่ให้ความสำคัญหรือเมินต่อ โลกุตตรธรรมในพระพุทธศาสนา

นิพพาน ปรมั ฌมม

นิพพานเป็นบรมธรรม

ถ้าไม่มีนิพพานก็ไม่จำเป็นต้องมีพุทธศาสนา
โลกุตตรธรรมเปรียบประดุจหัวรถจักรที่ดึงรถทั้ง
ขบวนให้แล่นไป เมื่อตัดโลกุตตรธรรมออกแล้ว
ขบวนรถทั้งหมดก็อ่อนกำลัง ท่านอาจารย์พุทธ
ทาสพยายามนำโลกุตตรธรรมกลับมาพูดจากัน
ในชีวิตปัจจุบัน เช่นว่า “นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้”
“นิพพานชิมลอง” “นิพพานอยู่แต่ปลายจมูก”
จิตว่างหรือสุญญตา ฯลฯ เป็นความพยายามที่จะ
ให้ขบวนรถทางพุทธศาสนามีหัวรถจักรที่จะดึง
ให้เคลื่อนไปอย่างมีพลัง

ถ้าเปรียบเทียบกัน พระทิเบตมีการฝึกอบรม
เพื่อการบรรลุธรรมอย่างเข้ม และขณะนี้โลกได้
ประโยชน์จากพระทิเบตเป็นอันมาก เพราะ "เสน่ห์
แห่งวิมุตติธรรม" ในขณะที่การศึกษาของสงฆ์
ไทยเน้นที่ "วิชา" เป็นตัวตั้ง จึงอยู่อาจเป็น
ประโยชน์ต่อการขยับฐานะของคนจน แต่การ
ขาดพลังแห่งการบรรลุธรรมทำให้พุทธศาสนา
ไทยขาดเสน่ห์ และขาดพลังที่จะรักษาตัวเองและ
รักษาโลก

ฉะนั้น ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนาใน
ประเทศไทยที่จำเป็นและสำคัญมากคือ ยุทธ-
ศาสตร์พลังพระอรหันต์ หรือส่งเสริมให้มีพระ
อรหันต์เกิดขึ้นมากๆ ในประเทศไทย การศึกษา
ของสงฆ์ควรมุ่งสู่การบรรลุธรรม ในช่วงที่ยัง
ขาดความชัดเจน ควรมีการตั้งวิทยาลัยทางพุทธ
ศาสนาเพื่อการบรรลุธรรม โดยเรียนทฤษฎีที่

นำไปสู่การบรรจุนิพนธ์และฝึกฝนปฏิบัติเพื่อการ
บรรจุนิพนธ์ คัดเลือกคนมาเขียนเฉพาะที่แน่นอน
ในการจะบรรจุนิพนธ์ เช่น อาจตั้ง "วิทยาลัยพุทธ
ศาสนาวชิรภัคโต" ในภาคอีสานอีกแห่งหนึ่ง และ
"พุทธทาสวิทยาลัย" ที่สวนโมกข์อีกแห่งหนึ่ง นี้
เป็นเพียงการยกตัวอย่างให้เป็นรูปธรรม

อำนาจสร้างพระอรหันต์ไม่ได้

ไม่ควรใช้การปกครองคณะสงฆ์เข้าไปสั่งให้
เกิดหรือบริหารจัดการ แต่ควรเป็นการก่อตัวขึ้น
โดยอิสระโดยพระและฆราวาสที่สนใจเส้นทาง
พระนิพพาน และมีผู้ที่เข้าใจเรื่องการบริหาร
ศึกษาพอประมาณร่วมด้วย คณะสงฆ์ก็ตาม
ฝ่ายบ้านเมืองก็ตาม สังคมก็ตาม เป็นฝ่าย
สนับสนุนการเกิดขึ้นของวิทยาลัยทางพระพุทธ
ศาสนาเพื่อการบรรจุนิพนธ์ โดยจะเรียกชื่อว่า

อะไรก็ตาม

ชาวพุทธไทยควรจะให้ความสนใจพุทธศาสตร์
หลังพระอรหันต์ให้มาก เพราะนี่จะเป็นการให้
แรงแก่การพระพุทธรศาสนาในประเทศไทยมาก
ที่สุด

๗. การวิจัยและพัฒนาระบบพระพุทธรศาสนา

สิ่งต่างๆ ค้ำวางอยู่เป็น "ระบบ" ในระบบมีองค์
ประกอบต่างๆ ถ้าองค์ประกอบครบและสัมพันธ์
กันอย่างถูกต้อง ระบบก็สามารถดำเนินไปได้ดี
ตามวัตถุประสงค์ เช่น ระบบรถยนต์ ถ้าองค์
ประกอบไม่ครบ เช่น แม้ขาดเนื้อไปตัว ขาด
พิวส์ไปเส้นหนึ่ง รถอาจวิ่งไม่ได้ หรือวิ่งไปเกิด
เรื่องเกิคราว

การทำอะไรๆ เรายังไม่ค่อยคิดถึงระบบ จับ
ได้อะไรอย่างสองอย่างก็ทำไป แต่ความไม่ครบ
องค์ประกอบของระบบหรือความพิการเชิงระบบ
ทำให้เรื่องดีๆ ที่หวังจะให้เกิดขึ้นไม่เกิดขึ้น เรายังมี
ความรู้เชิงเทคนิคเป็นเรื่องๆ แต่ความรู้เชิงระบบ
มักไม่มี ทำให้พัฒนาหรือปฏิรูประบบไม่ได้

การจะทำให้การพระศาสนามีพลังควรมี
ความเข้าใจและพัฒนาเชิงระบบ

ระบบพระพุทธศาสนาในประเทศไทย น่าจะมี
องค์ประกอบอย่างน้อย ๔ ประการ ดังนี้

๑. ความเข้าใจหลักธรรม
๒. การรับคนเข้าบวช
๓. การรักษาพระวินัย
๔. การศึกษาของสงฆ์

๕. การปกครองคณะสงฆ์
๖. การเงินและทรัพย์สินสมบัติ
๗. ความสัมพันธ์กับสังคมและรัฐ
๘. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ สัมพันธ์และส่งผลถึงกันและกัน กล่าวคือ

ความเข้าใจหลักธรรม เป็นประธาน ความเข้าใจหลักธรรมที่ถูกต้องจะเป็นหลักยึดให้องค์ประกอบอื่นๆ เขารูปเข้ารอยไม่ผิดเพี้ยนไป ถ้าเข้าใจไม่ถูกต้อง การพระศาสนาก็จะผันแปรผิดเพี้ยนจนในที่สุดอันตรธานเหลือแต่มีจนาทิฎฐิที่เป็นอันตราย ขณะนี้ความเข้าใจหลักธรรมมีน้อยหรือเลอะเลือน สมควรที่จะมีการสังคายนา

การรับคนเข้าบวช เป็นประตูเข้ามาสู่ความเป็นพระสงฆ์ ศาสนิกชนผู้จรรโลงพระศาสนา การรับคนเข้ามาฝึกหัดยอมเป็นการบ่อนทำลายสถาบันพระพุทธศาสนาอย่างร้ายแรง ขณะนี้การรับคนเข้าบวชขาดความละเอียดพิถีพิถันโดยสิ้นเชิง สมควรได้รับการปฏิรูป

การรักษาพระวินัย พระวินัยเป็นพลังของหมู่คณะและก่อให้เกิดคุณค่าต่อสังคม การไม่ปฏิบัติตามพระวินัยจึงเป็นการทำลายพลังและลดคุณค่าของพระสงฆ์ต่อสังคม การลงโทษพระสงฆ์ที่ทำผิดวินัยก็ขาดประสิทธิภาพไม่เป็นไปเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในหมู่ประชาชน การปฏิรูปการรักษาพระวินัยเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งในการพัฒนาระบบพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การศึกษาของสงฆ์ การเรียนรู้เป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา การมาบวชก็เพื่อมาเรียน ดังที่
พูดว่ามาบวชเรียน แต่การเรียนรู้ของพระสงฆ์
ไทยโดยทั่วไปก็ถือว่าอ่อนแอที่สุด ถ้าเทียบกับ
พระทิเบตที่ศึกษามาอย่างเข้มข้นและมีประสพ-
การณ์ทางธรรมที่ทำให้ผู้คนทั่วไปในโลกได้รับ
ประโยชน์ เรื่องนี้ควรได้รับการทบทวนอย่าง
จริงจัง เพราะถ้าเรื่องนี้อ่อนแอ องค์ประกอบอีก
๘ ประการก็พลอยอ่อนแอไปทั้งหมดและจับสาระ
สำคัญไม่ได้

การปกครองคณะสงฆ์ เรื่องนี้เป็นปัญหา
เรื้อรังเรื่อยมา เพราะระบบการปกครองคณะ
สงฆ์จัดขึ้นตามการปกครองทางบ้านเมืองซึ่งเป็น
ระบบอำนาจ การพระศาสนาเป็นระบบธรรม
การปกครองทางบ้านเมืองเป็นระบบอำนาจ

ระบบอำนาจเป็นธรรมย่อมไม่เข้ากัน ระบบการปกครองบ้านเมืองด้วยอำนาจก็ล้มสมัยแล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีปัญหาเลยว่า ระบบการปกครองคณะสงฆ์ควรได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยและเพื่อเอื้อเพื่อต่อการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องยากที่ยังหาความเห็นพ้องลงตัวไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงด้วยอำนาจคงจะทำได้ และทำให้เปลี่ยนแล้วสามารถทำงานให้เกื้อหนุนพระธรรมวินัยได้เป็นเรื่องยากยิ่ง คงจะต้องใช้การวิจัยและพัฒนาเข้ามาเป็นเครื่องมือตั้งจะได้กล่าวต่อไป

การเงินและทรัพย์สินสมบัติ การเงินและทรัพย์สินสมบัติของพระและของวัดเป็นเรื่องใหญ่ เป็นของมีคมที่บาดใจ และบาดพระธรรมวินัยได้ง่าย ในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวก

ไม่ได้บริหารวัด ขวาวาสเป็นผู้บริหารวัด พระ
พุทธองค์และพระสงฆ์สาวกบริหารธรรม ดังที่
พระเจ้าพิมพิสารทรงดูแลวัดเวฬุวันที่กรุงราชคฤห์
อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้ดูแลวัดเชตวัน และ
นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นผู้ดูแลวัดบุพพาราม
ที่กรุงสาวัตถี เป็นต้น เมื่อครั้งท่านปัญญานันทะ
ไปครองวัดอุโมงค์ที่เชียงใหม่ ท่านเล่าว่าท่านไม่
ต้องบริหารวัดเลย เจ้าเซ็นลิไวรสถำให้หมด ท่าน
แสดงธรรมอย่างเดียว

ในสมัยพุทธกาลที่เรียกว่าวัดก็ไม่ได้มีทรัพย์สิน
สมบัติอะไรมากมาย สมัยนี้วัดมีทรัพย์สินสมบัติที่มี
ราคาค่างวดมหาศาล สมภารต้องเป็นผู้บริหาร
ทรัพย์สินสมบัติอันมโหฬารเหล่านี้ หมดเวลาไปกับ
การบริหารทรัพย์สินสมบัติมากกว่าบริหารธรรม นี้
จะเป็นไปตามหลักธรรมละหรือ แล้วก็ไปเกิด
เรื่องเกิดราวกันขึ้นบ่อยๆ เช่นว่า สมภารว่ารวย

มีเงินทองมากมาย แล้วพาลเชื่อมต่อไปเป็นเรื่อง
สิกา หรือหาไม่ก็เป็นช่องโหว่ที่ฆราวาสบางคน
มาหากินกับวัด หรือตั้งที่พูดกันติดปากว่า แบ่ง
กันคนละครึ่ง การวิจัยให้รู้สถานภาพทางการเงิน
และทรัพย์สินสมบัติของพระและของวัด และพัฒนา
ให้มีความถูกต้อง จะเป็นคุณค่าการพระศาสนา
ทำให้ระบบพุทธศาสนามีพลังของความถูกต้อง
และเป็นประโยชน์ต่อสังคมยิ่ง ๆ ขึ้นเป็นเอก
ประการ

ความสัมพันธ์กับสังคมและรัฐ พุทธบริษัท
ประกอบด้วยทั้งพระและฆราวาสประสานกัน
สมัยนี้ในทางธรรมเชื่อมด้วยกันทั้งคู่ และพระกับ
ฆราวาสแยกกันแบบ "ชั่วช่างชีดีช่างสงฆ์" ใน
ด้านหนึ่ง และ "เรื่องของชาวบ้านพระไม่เกี่ยว"
อีกด้านหนึ่ง เป็นส่วนสุดทั้งสอง ไม่ใช่ทางสาย

กลางแห่งสัมพันธ์ภาพอันควร ในสมัยปัจจุบัน
สังคมมีความเชื่อมโยงสลับซับซ้อนและเปลี่ยนแปลง
อย่างรวดเร็ว ต่างจากสังคมในสมัยพุทธ-
กาลสุดประมาณ สมควรจะมีการทบทวนความ
สัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคมในเชิงเกื้อกูล
ต่อกัน อันยังให้เกิดทั้งความตั้งมั่นแห่งพระธรรม
วินัย และทั้งสังคมแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ
แท้ที่จริงคือคือการที่มีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ
ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับ
ธรรมชาติ ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
มนุษย์ก็ต้องสามารถเรียนรู้ที่จะมีการอยู่ร่วมกัน
ด้วยสันติหรือศีลได้ ศีลจึงกลายเป็นกระบวนการ
ทางปัญญาอย่างยิ่ง ไม่ใช่เป็นการให้และรับศีลอยู่
เท่านั้น อันเป็นสภาวะสถิต ไม่เกิดปัญญาแห่ง
การอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

ในครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกไม่ได้ขึ้นกับรัฐใดรัฐหนึ่ง แต่มีอิสระ (เหมือนนกที่บินไป) ประกอบด้วยปัญญาและเมตตาอันไพศาล สั่งสอนตั้งแต่กษัตริย์ จนถึง เศรษฐี จนถึงพระราชา พระพุทธศาสนาในประเทศไทยอยู่ในความอุปถัมภ์ของรัฐมาโดยประวัติศาสตร์ จึงมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับรัฐกันมาจนเป็นปรกติธรรมดา ในขณะที่รัฐก็เปลี่ยนแปลงไปมาก สังคมก็เปลี่ยนแปลงไปมาก น่าจะมีการทบทวนว่า พระสงฆ์กับรัฐควรมีความสัมพันธ์กันเช่นใดจึงจะงาม ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและมีประโยชน์เกื้อกูลกัน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เรื่องนี้เป็นที่ถกเถียงกันมากกว่าที่ดูที่ควรควรเป็นอย่างไร และหาความลงตัวมิได้ และคงจะไม่ได้ถ้าองค์ประกอบ

ทั้งหมดตั้งแต่ข้อ ๑ - ๗ ดังกล่าวข้างต้นยังไม่ลงตัว เพราะลักษณะของระบบพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์จะมากำหนดว่าพระราชบัญญัติควรเป็นอย่างไร และพระราชบัญญัติจะเอื้อเพื่อต่อระบบพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์อย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องยากมาก มิใช่สักแต่จะทำด้วยอำนาจ แล้วก็ไม่สามารถแก้ปัญหาของระบบการพระพุทธศาสนาได้จริง

เรื่องของพระพุทธศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคมหลายสถาบัน เช่น สถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาล ระบบราชการ คณะสงฆ์ พระสงฆ์ และประชาชนโดยทั่วไป ความเข้าใจและความต้องการของแต่ละฝ่ายไม่ตรงกัน ไม่มีสถาบันหนึ่งใดมีความพร้อมในตัวเองและมีพลังพอที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบพระพุทธศาสนาได้ เพราะองค์ประกอบต่างๆ ตามที่

กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องยากทั้งสิ้น และยังไม่มี
ความรู้พอเพียงในเรื่องนั้นๆ ในสภาพอย่างนี้วิธี
การที่นำไปสู่การพัฒนาระบบพระพุทธศาสนาได้
คือ การวิจัยระบบพระพุทธศาสนา ควรจะมีทั้ง
พระและฆราวาสที่เข้าใจพระพุทธศาสนา่วมกัน
วิจัยระบบพระพุทธศาสนา โดยเชิญผู้มีส่วนได้
ส่วนเสียมาร่วมกันตั้งโจทย์วิจัย หรือร่วมวิจัย
เมื่อวิจัยได้ความรู้มาก็นำมาสู่การเรียนรู้ร่วมกัน
ของผู้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง โดยอาศัย
ความรู้ที่ชัดเจนในเรื่องหนึ่งๆ และโดยการเรียนรู้
ร่วมกันในความรู้นั้นๆ โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับการ
เปลี่ยนแปลง ความรู้และการเรียนรู้ร่วมในการ
ปฏิบัติ จนมีปริมาณมากพอที่จะถึงจุดเปลี่ยน ก็
จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น นี่คือการเรียกว่า การ
วิจัยและพัฒนา (Research and Development =
R&D) อันหมายถึง การวิจัยเพื่อพัฒนาหรือการ

วิจัยในการพัฒนา อันเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังใน
การแก้ไขเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ยาก

โดยที่การพัฒนาระบบพระพุทธศาสนามี
ความสำคัญอย่างยิ่งคือความยั่งยืนของพระพุทธ
ศาสนา และต่อบทบาทของพระพุทธศาสนาใน
การสร้างความร่วมมือเป็นสุขในประเทศไทย
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรมการ
ศาสนา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.) สภาวิจัย ควรร่วมกันส่งเสริมให้มีกลุ่ม
ผู้วิจัยที่เหมาะสม ทำการวิจัยระบบพุทธ
ศาสนาในประเทศไทยโดยนัยดังกล่าวข้างต้น
ต้องมีความพิถีพิถันและความประณีตในการ
จัดการ ต้องมีกลุ่มที่เหมาะสมก่อตัวขึ้นเอง จะ
ไปใช้คำสั่งให้เกิดคงจะไม่ได้ ทางที่ดีบุคคลที่
เหมาะสมควรจะก่อตัวขึ้นเอง และองค์กรต่างๆ
ดังกล่าวข้างต้นเข้าสนับสนุน อาจมี สถาบันวิจัย

ระบบพระพุทธศาสนา เป็นสถาบันของรัฐที่เป็น
อิสระ โดยไม่ใช่ระบบราชการ ทำนองเดียวกับ
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) และ
สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปวส.)
ก็ได้ ขออ้อว่า งานยากๆ ที่ต้องการกระบวนการ
ทางปัญญาต่อเนื่องเช่นนี้ ถ้าตั้งเป็นหน่วยงาน
ในระบบราชการจะทำงานไม่สำเร็จ ควรศึกษา
องค์กรใหม่ๆ ที่เป็นองค์กรของรัฐที่ไม่ใช่หน่วย
ราชการ อันมีมากขึ้นเรื่อยๆ ในประเทศไทย

ปัจฉิมกถา

สังคมสมัยใหม่เชื่อมโยงอย่างสลับซับซ้อน และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เร็วเกินกว่าที่มนุษย์จะสามารถเผชิญกับสภาวะใหม่ๆ จึงเกิดความเครียดและพฤติกรรมเบี่ยงเบนในหลายรูปแบบ ได้มีความพยายามนานาประการที่จะแก้ไขปัญหา แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าไร ในโลกยังเต็มไปด้วยความขัดแย้ง ความรุนแรง ความอยุติธรรมทางสังคม การขาดศักดิ์ศรีและ

คุณค่าความเป็นมนุษย์ มีความท้อแท้สิ้นหวัง
กันมาก เพราะความใหญ่โตของปัญหา และ
โครงสร้างที่กดทับมนุษย์ทำให้แต่ละคนรู้สึกไร้
ศักยภาพที่จะเข้าแก้ไข

แน่นอนในสภาพเช่นนี้ มนุษย์ย่อมต้อง
แสวงหาปัญญาหลายๆทางเพื่อจะหาทางแก้วิกฤต
สำหรับประเทศไทย นอกเหนือจากภูมิปัญญา
สากลซึ่งจะต้องใช้แล้ว เรามีภูมิปัญญาดั้งเดิม
เป็นพื้นฐานอยู่คือพระพุทธศาสนา พระพุทธ
ศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์อย่างหนึ่ง
ซึ่งแม้จะถูกฝังกลบด้วยวัฒนธรรมวัตถุนิยม
บริโภคนิยมที่มากับสังคมสมัยใหม่ก็ยังมีร่องรอย
เหลืออยู่ลึกๆ สมควรได้รับความสนใจหยิบยก
ขึ้นมาพิจารณา และทำเป็นพุทธศาสตร์พระพุทธ
ศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย

พระพุทธศาสนาให้โลกทววศน์และวิธีคิดที่สามารถปลดปล่อยปัจเจกบุคคลไปสู่อิสรภาพความสุข และความสร้างสรรค์อันยิ่งใหญ่ และมีเป้าหมายคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หัวใจของพระพุทธศาสนา คือกรุณาและปัญญา เมื่อเจริญให้มากซึ่งกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่ง จะเกิดความสงบ ความสดชื่น และพลัง ปัญญาต้องแทงทะลุถึงสังคมปัจจุบัน ระบบพุทธศาสนา และการบริหารจัดการ ถ้าเพียงแต่สรรเสริญธรรมะไปเรื่อยๆ โดยไม่เข้าใจความเป็นจริงและสนใจเรื่องการจัดการ แม้มีความปรารถนาดี การพระศาสนาก็จะเข้าไปสู่สภาวะวิกฤตยิ่งขึ้นเรื่อยๆ การจัดการคือ การจัดการ การวิจัยให้รู้ความเป็นจริงขององค์ประกอบต่างๆ และเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ อย่างเหมาะสม

จนเกิดผลตามวัตถุประสงค์ การจัดการเป็น
ปัญญาอีกประเภทหนึ่ง เป็นอิทธิปัญญาหรือ
ปัญญาที่จะทำให้สำเร็จ ชาวพุทธจึงควรสนใจ
ปัญญาเชิงการจัดการด้วย

ที่ใช้หัวข้อว่า ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย แทนที่จะใช้คำว่า พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย เพราะประการหลังมักพูดกันลอยๆ โดยปราศจากการคิดเชิงการจัดการให้บรรลุผล เป็นเพียงแนวคิด แต่ยุทธศาสตร์ คือ การจัดการขนาดใหญ่ที่จะบรรลุผลสัมฤทธิ์ให้ได้ โดยผนวกการวิจัย-การเรียนรู้โดยสังคม-การเชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ ที่เรียกว่า "สามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา" เข้ามาเขี่ยนสิ่งที่ยาก การทำเรื่องที่ยากต้องมีผู้ที่มีฉันทะแรงกล้าที่จะทำให้สำเร็จ และใช้ปัญญาโดยรอบด้านที่จะขับเคลื่อนไปสู่ความสำเร็จ

พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์
และพุทธศาสนาก็เป็นทวีปภวกรของชาติ ศวรที่
คนไทยจะเข้าใจและเห็นคุณค่าแห่งดวงพระที่ปณี
และนำมาใช้ให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขและสร้าง
บ้านเมืองที่ร่มเย็นเป็นสุข ไปพ้นจากโมหภูมิ สู่
การเป็นสังคมที่เข้มแข็ง เอื้ออาทร และมีปัญญา

ตีพิมพ์ครั้งแรกโดยแบ่งพิมพ์เป็น ๓ ตอน ใน มติชนสุดสัปดาห์
ฉบับประจำวันที่ ๑๒ - ๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๖ ปีที่ ๒๔ ฉบับที่
๑๒๑๗, ฉบับประจำวันที่ ๑๙ - ๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๖ ปีที่ ๒๔
ฉบับที่ ๑๒๑๘, ฉบับประจำวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๖ - ๓
มกราคม ๒๕๔๗ ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๑๒๑๙

องค์การร่วมจัดพิมพ์

ศูนย์วิจัยและส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม
สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ ถ.พรานนก เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๕๓-๐๗๗๕๕, ๐-๒๕๕๒-๐๗๕๕, ๐-๒๕๖๖-๗๕๕๗

โทรสาร ๐-๒๕๕๔-๗๗๕๖ www.komol.org

E-mail : komol@komol.org สั่งซื้อหนังสือ book@komol.org

มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก

๖๖ ในสวนอุทยานเบญจสิริ ซอยสุขุมวิท ๒๕ ถนนสุขุมวิท

เขตคลองเตย กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐

โทรศัพท์ (๖๖๒) ๐-๒๒๕๔-๐๗๖๕๗ โทรสาร (๖๖๒) ๐-๒๒๕๔-๐๗๖๗

<http://www.wb-university.org>

E-mail : wbucentre@ksc.th.com

เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ อ.พรวนนก เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๘๖๖-๒๘๖๒๔๒ โทรสาร ๐-๒๘๖๖-๒๘๖๒๒

E-mail : b_netmail@yahoo.com <http://buddet.info>

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

๘๗๘ ซีน ๓๙ อาคาร เอส. เอ็ม. ทาวเวอร์ อ.พหลโยธิน

แขวงสามเสนใน พญาไท กรุงเทพมหานคร ๑๐๕๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๒๖๙-๐๕๐๐ โทรสาร ๐-๒๒๖๙-๐๕๐๙

www.thaihealth.or.th

มูลนิธิทีเอสอาร์

๑๕๒๑/๔ อ.ลาดพร้าว แขวงสามเสนนอก เขตห้วยขวาง
กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐

โทรศัพท์ ๐-๑๘๒๓-๔๘๘๖ โทรสาร ๐-๒๕๖๒-๒๐๕๐

มูลนิธิสทศรี-สตงศ์วงศ์

๑๑๖๘ ซอยพหลโยธิน ๒๒ ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๖๑-๕๘๕๕ โทรสาร ๐-๒๕๖๑-๖๖๖๖, ๐-๒๕๖๑-๖๖๖๖

www.ssf.or.th E-mail : info@ssf.or.th

พระพุทธศาสนาที่เป็นสมบัติของประเทศไทยอยู่แล้ว
แม้จะพร้อมไปแต่ก็ยังมีตัวอยู่
ง่ายที่จะนึกถึงและสื่อสารให้นึกถึง

น่าจะมีโครงการที่สังคมไทยจะต้องพิจารณาในวาระอันมีตัวอยู่ในโคลนคนแห่งวิศุทธิ์
ขึ้นมาใช้เพื่อสร้างความสำเร็จอย่างแท้จริงได้เกิดความร่วมมือกันเป็นสุข

Introduction

กระทรวงศึกษาธิการ

คณะกรรมการนโยบาย
การศึกษา

ศูนย์วิจัยและพัฒนา
นโยบายการศึกษา

ศูนย์วิจัยและพัฒนา
นโยบายการศึกษา

ศูนย์วิจัยและพัฒนา
นโยบายการศึกษา

ศูนย์วิจัยและพัฒนา
นโยบายการศึกษา

